

Kisebbségek, kohézió és az információs társadalom

Az ipari társadalomból a tudásalapú információs társadalomba való átmenet átstrukturálja a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerét, esélyt adva hátrányos helyzetű csoportok felemelkedésére és ezáltal a társadalmi kohézió erősödésére. Átrendeződik a gazdaság, megváltoznak az emberek közötti érintkezési viszonyok, új erőforrások kerülnek előtérbe. A tudás mint kulturális tőke és az emberi kapcsolatok hálózata mint társadalmi tőke a materiális tőkével azonos fontosságúvá válik. A tanulmány szerzője az info-kommunikációs eszközök lehetőségeit vizsgálja a versenyképességet javító tudás és a gazdasági sikerességhez nélkülözhetetlen bizalmon alapuló együttműködés terén. Néhány sikeres példán keresztül rámutat, hogy a kohézió megőrzésének egyik kulcskérdése a leszakadó térségek és társadalmi csoportok bekapcsolódása az információs társadalomba, a hozzáférési esélyek és a motiváltság erősítése révén.

Kulcsszavak: *társadalmi kohézió, kisebbségek, információs társadalom, hálózati típusú emberi kapcsolatok, depriváltak, társadalmi kirekesztődés, versenyképesség; tudásalapú versenyképesség*

Szerzői információ:

Pankucsi Márta

Jogász (Pécsi Tudományegyetem, 1977), az ELTE-n filozófiai és szociológiai végzettséget is szerzett. A Miskolci Egyetemen szociológiát tanított, majd a Népjóléti Minisztérium szóvivője lett. Dolgozott a Művelődési és Köznevelési Minisztérium civil kapcsolatokért felelős igazgatójaként és az ELTE külső előadójaként. Jelenleg a ME Szociológia Tanszékének tanszékvezetője, a Társadalomkutató Kihelyezett Központ igazgatója és az ott működő ITTK vezetője. Kutatási témái: a politikai hatalom legitimációja, a civil társadalom szerveződése, kisebbségi jogok, helyi erőforrások, hagyományos és infokommunikációs kapcsolati hálózatok
E-mail: bolmpszo@uni-miskolc.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Pankucsi Márta. „Kisebbségek, kohézió és az információs társadalom”.

Információs Társadalom VI, 2. szám (2006): 86–97.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VI.2006.2.9>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Pankucsi Márta

Kisebbségek, kohézió és az információs társadalom

Versenyképesség és társadalmi kohézió

A 2005 őszen Párizsban és más francia városokban bekövetkezett lázadások rendkívül radikálisan és mindenki számára érzékelhetően hívták fel a figyelmet a társadalmi kohézió fontosságára. Az integráltnak tűnő nyugat-európai társadalomban kitört zavarások ellehetetlenítették a társadalom normális működését, megzavarták az emberek megszokott mindennapi életének a rendjét. Az események főszereplői olyan fiatalok voltak, akik afrikai bevándorlók leszármazottai, a külvárosok lepusztult lakótelepein élnek, iskolázatlanok, munkanélküliek, és bár már Franciaországban születtek és francia állampolgárok, mégis elkülönülő csoportokat alkotnak.

A zavargásokat kiobbantó ok az volt, hogy egy bűncselekmény elkövetőinek üldözésére indult rendőrségi akció elől két társuk egy trafóházba menekült, ahol halálos áramütés érte őket. Ezt követően heteken át éjszakánként személygépkocsik százait gyűjtötták fel, és más cselekményekkel lehetetlenítették el a megszokott életet. A társadalmi egyenlőtlenségek rendszerének legalsó szintjén található csoportok abban az esetben szoktak ilyen és ehhez hasonló módokon szembefordulni a társadalom többségével, ha nincs esélyük arra, hogy a társadalom által elfogadott eszközökkel változtassanak helyzetükön, vagyis ha az egyéni mobilizáció, az előbbre jutás kilátástalan vagy kilátástalannak tűnik az érintettek számára. Ilyen esetekben törnek ki éhséglázadások az élelemért, forradalmak a hatalomért, és más erőszakos cselekmények a leginkább hiányzó javak megszerzéséért.

A 2005 őszen autókat gyűjtogató fiatalok közül többen azzal indokolták tetteiket, hogy „be akartak kerülni a tv-be”. Anélkül, hogy módunkban állna feltárni az események tényleges motívumait, érdemes elgondolkodnunk ezeken a válaszokon. Lehetséges, hogy korunkban a televíziós szereplés, a nyilvánossághoz jutás, az információs társadalomba történő bekapcsolódás olyan értékeket képviselnek, amelyekhez bizonyos társadalmi csoportok egyáltalán nem juthatnak hozzá, erre esélyük sincs. Lehet, hogy ezen értékek bárki általi megszerzhetősége, a hozzáférés biztosítása jelenti ma a társadalmi felemelkedés egyéni és kollektív esélyét? Lehet, hogy az információs társadalomba történő bekapcsolódás égető szükségletté vált és az attól való megfosztottság válhat a társadalom széteséséhez vezető erőszakos megmozdulások mozgatójává? Feltelezhetjük, hogy a párizsi gyűjtogató fiatalok a televízióban nem egyszerűen a figyelemfelhívás hatékony eszközét látták, hanem az számukra ma ugyanolyan mozgósító erejű, bárminek az elkövetését megérő cél, amilyen elődeik számára a sportautóval száguldozás, a munkahelyi döntésekbe való beleszólás, vagy éppen az egyenlő jogok kivívása volt?

2005 őszen bebizonyosodott, hogy nem lehet fenntartani a társadalmi fejlődést, nem lehet javítani a gazdasági versenyképességet akkor, ha a társadalmi kohézió nem biztosított. Egyértelművé vált, hogy nemcsak az érintett hátrányos helyzetű kisebbségi

csoport érdekében fontos a szociális problémák kezelése, a perifériára szorultak életfeltételeinek a javítása, társadalmi kirekesztődésük megakadályozása, vagy nagyobb gond fordítása a deviáns magatartások megelőzésére, hanem a többségi társadalom biztonságának, életminőségének megőrzése érdekében is. A társadalmi kohézió fontosságáról természetesen korábban is sok szó esett. A kohézió erősítése az Európai Unió dokumentumaiban hivatalos célkitűzésként szerepel. Ám lehetett úgy is vélekedni, hogy a kohézió erősítése a gazdasági versenyképesség javításához képest mégis csak periferikus cél, melynek eléréséhez a feltételeket majd a versenyképesség javulása teremti meg. Sőt, egyesek úgy vélték, hogy a társadalmi kohézióra – és a fenntarthatóságra – fordított figyelem és pénz rontja az alapcél elérésének, azaz a versenyképesség javításának a feltételeit.

Ezek az elképzelések 2005 őszén tarthatatlanná váltak. Mindenkinnek be kellett látnia, hogy az Európai Unió által megfogalmazott alapcél elérésének, azaz a legversenyképesebb tudásalapú régióvá válásnak nélkülözhetetlen előfeltétele a társadalmi kohézió fenntartása és megerősítése. A gazdasági és társadalmi fejlődéshez, az életminőség javulásához biztosítani kell a társadalmi összetartozást. Az összetartozásnak ki kell terjednie a társadalom valamennyi csoportjára, a legkülönbözőbb szociális, kulturális, etnikai csoportokra. A kohézió feltétele, hogy a különböző csoportok közötti egyenlőtlenségek ne legyenek olyan mértékűek, hogy valamely csoport kirekesztődésével, a társadalom többségétől történő végleges leszakadásának veszélyével járhassanak, és tagjaikban a teljes reménytelenség érzését kelthessék.

A társadalmi kohéziót az emberi kapcsolatok biztosítják. A kapcsolatok, melyek társadalmi tőkeként funkcionálnak. A társadalmi integráció azt feltételezi, hogy minden csoport úgy lehet a társadalom egyenrangú része, hogy közben megőrizheti saját pozitív identitását. Mindez a fenntartható fejlődésnek is fontos kritériuma. Magyarországon a fenntarthatóság követelményét sajátos módon sokan összetévesztik, azonosítják a környezetvédelemmel, a környezeti biztonság kritériumával. Valójában a fejlődés fenntarthatóságának az is feltétele, hogy a szociális feszültségek ne váljanak elviselhetetlen méretűvé, a társadalmi konfliktusok ne éleződjenek ki oly mértékig, mely a társadalom biztonságosságát és ezáltal a fejlődés fenntarthatóságát veszélyeztessék.

A szociális problémák kezelése ma már nem értelmezhető emberbaráti, jótékonyági ügyként. Tudomásul kell venni, hogy a gazdaság sikerességének az előfeltétele, nem csak a biztonsági szempontok miatt. Figyelni érdemes Európa előregedő társadalmainak mind veszesebbé váló munkaerőgondjaira, amelyek szintén nélkülözhetetlené teszik a ma szociális támogatásokból élő munkaképes csoportoknak a felkészítést a sikeres munkaerő-piaci megjelenésre, a foglalkoztatásra. Szükségessé teszi továbbá a hiányzó munkaerő más szociokulturális környezetből történő pótlását, ami várhatóan újabb integrációs problémákat vet fel. Végezetül a gazdaságnak a vásárlóerővel rendelkező fogyasztókért folytatott küzdelme is feltétlenül szükségessé teszi a ma leszakadóban lévő, kirekesztődött társadalmi csoportok integrálását a társadalomba, és ezáltal a fizetőképes keresletet bővítő fogyasztói körbe.

Érzelhettük és érzelhetjük továbbá azt is, hogy a felmerülő problémák nemcsak a társadalom szükségszerű vertikális tagozódásából fakadnak, nemcsak szociális jellegű gondok várnak megoldásra, hanem ezek gyakran etnikai, nemzetiségi színezetet is öltenek, kisebbségi vonatkozásaik is vannak.

Szociális hátrányok és etnikai különbségek

Politikai, jogi és szociológiai szempontból egyaránt vitatható és vitatott is, hogy a Franciaországban 2005 őszén lezajlott zavargások értelmezhető-e kisebbségi ügyként. A helyzetet bonyolítja, hogy ma már nemcsak a Nyugat-Európában eredetileg kialakult két álláspont áll egymással szemben, hanem az EU bővülésével új gondok és álláspontok kerültek napirendre. A hagyományosan kialakult egyik álláspont szerint az egykor más földrészekről bevándoroltak leszármazottjai kisebbségieknek nem tekinthető francia állampolgárok, függetlenül az őket a többségtől mégiscsak megkülönböztető bőrszínüktől és más, szembetűnően különböző külső adottságaiktól. A másik álláspont szerint az állampolgári jogok teljes körének és az egyenlő bánásmódnak a garantálása mellett kisebbséginek lehet és kell tekinteni mindazokat a csoportokat, amelyek a többségtől eltérő adottságokkal bírnak, illetve eltérő szociokulturális körülmények között élnek. A kisebbség fogalmának ilyen tág definíciója alapján nem lehet leszűkíteni a kisebbségi létet a hátrányos helyzetre, továbbá nem lehet sem az egyéni döntésektől független adottságokhoz, sem a kifejezetten egyéni választáson alapuló helyzetekhez kötni a kisebbséghez tartozást. A társadalmi helyzet szempontjából releváns bármely sajátosság mentén a társadalom a többséghez tartozókra és a kisebbségekre osztható fel. Ha ezt a megközelítést elfogadjuk, akkor a kisebbséghez tartozóként történő besorolás nem éréktartalmú és semmiképpen sem pejoratív minősítés.

Ebben az értelemben az afrikai bevándorlók leszármazottai külső megjelenésük közös sajátosságai miatt eleve egy kisebbséghez tartozónak tekinthetők. Kisebbségi-ként definiálhatók továbbá szociális hátrányaik hasonlósága miatt, valamint megőrzött kulturális közösségük miatt. A kulturális kisebbséghez tartozás alapozódhat a bevándorló létből fakadó közös életértelmezésre, életmintákra, vagy éppen a külvárosi lakótelepi ifjúsági szubkultúra közös elemeire.

Annak a megítéléséhez, hogy valami kisebbségi ügyként kezelhető-e, újabb szempontot vet fel a nemzeti vagy etnikai kisebbség meghatározásának Közép- és Kelet-Európában elfogadott megközelítési módja. Az újonnan csatlakozott EU-tagállamokban a kisebbségi kérdés mindenekelőtt úgy jelenik meg, mint az adott állam területén élő, de valamely szomszédos ország többségi nemzetéhez tartozó nemzetiségek ügye. Ezekben az országokban általános az a szemlélet, amit a magyar kisebbségi törvény úgy fogalmaz meg, hogy nemzeti, etnikai kisebbségnek a Magyarországon legalább 100 éve honos nemzeti, etnikai kisebbségek tekinthetők. Ezekben az országokban tehát a legutóbbi időkben vagy jelenleg bevándorlók nem minősülnek nemzeti, etnikai kisebbségnek, legalábbis a hivatalos értelmezés szerint nem. Könnyen megjósolható persze, hogy az EU-hoz történő csatlakozás, a bevándorlók számának jelentős megnövekedése itt is előtérbe helyezi a Nyugat-Európában meglévő problémákat, és ez várhatóan elvezet a kisebbségekkel kapcsolatos szemlélet, sőt, esetleg a szabályozások megváltozásához is.

Ha most keresünk analógiát a francia események és a magyar társadalomban aktuális problémák között, akkor leginkább a cigányság helyzetére gondolhatunk. Egyrészt a Magyarországon élő nemzeti, etnikai kisebbségek közül a cigányság az a csoport, amely külső megjelenésében leginkább eltér a többségi társadalomtól, és ez a szabad identitásválasztás jogának elismerése mellett is azzal a következménnyel jár, hogy a

többségi társadalom tagjai a kategorizáció útján történő megismerés során „más” csoporthoz tartozónak tekintik őket. Ez a fajta besorolás a „más” kategóriájába nem azonos az előítéletességgel, és még kevésbé a diszkriminációval.

Az asszimilálódott, szociokulturálisan a többséggel azonosult és cigány identitással nem rendelkezőket a többségi társadalomhoz tartozók külsejük „cigányossága” ellenére sem tekintik „cigány kisebbségnek”. A Magyarországon élő cigányság jelentős része azáltal alkot egy nagyon sajátos kisebbséget, hogy az eltérő etnikai származáson kívül a halmozottan hátrányos szociális helyzet is összeköti őket. Magyarországon a többségi társadalom tagjainak zöme a „cigány kisebbség” megjelölés alatt nem az etnikai származásuk közössége alapján egy populációhoz sorolható egyéneket érti, hanem a halmozottan hátrányos helyzetű cigányokat, akik közé nem ritkán besorolnak származásuk szerint valójában nem cigány, de az adott szociokulturális közösséghez tartozó egyéneket is.

Az asszimilálódott, illetve integrálódott cigányságról szinte semmit nem tudunk, mert őket környezetük nem tekinti cigánynak, és a cigány megjelöléshez kapcsolódó negatív sztereotípiák miatt nagy részük nem hangoztatja cigány voltát. A szociológiai vizsgálatokat végző kutatók szintén nem vesznek tudomást róluk, mivel – a szociológusok által amúgy mélyen elítélt előítéleteket átvéve – ők is szinte kivétel nélkül a halmozottan hátrányos helyzetű, nem integrálódott cigányság körében kutatnak. A „cigány kisebbségként” definiált körben a szociális problémák vészesen halmozódnak. Egyre aggasztóbb méreteket ölt a tartós munkanélküliség, ami szorosan összefügg az alacsony iskolázottsággal, a szakképzettség hiányával. Jellemző vonások a rossz lakáskörülmények, a szegénység, a gyakori betegségek és a rövidebb várható élettartam.

Ezekben a családokban szinte automatikusan örökítődik át az alacsony társadalmi státus a gyermekekre, minimális az esélye nemcsak az intragenerációs, hanem az intergenerációs mobilitásnak is: nemcsak arra nincs esély, hogy a szülők saját életükön változtassanak és magasabb státusba kerüljenek, hanem arra is nagyon kevés az esély, hogy gyermekeik a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében magasabb helyre kerülhetnek. Sorsuk rendszerint már az általános iskola első osztályában megpecsételődik azáltal, hogy otthonról hozott szociokulturális sajátosságait az iskola egyéni alkalmatlanságként, nem ritkán fogyatékosként értelmezi és rossz iskolai teljesítményként minősíti. Iskolai kudarcaik miatt ők sem jutnak aktív gazdasági szerephez, hanem a szociális ellátásokra rászorulókkörét bővítik. Figyelemmel arra a tényre, hogy ebben a társadalmi csoportban általában gyakori a magas gyermekszám, ez a helyzet folyamatosan bővítetten újratermelődik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a társadalmi kohéziót legsúlyosabban veszélyeztető probléma Nyugat-Európában a bevándorlók, illetve leszármazottaik társadalmi integrációjának elmaradása, az etnikai különbözőség összekapcsolódása a halmozottan hátrányos szociális helyzettel. Ugyanakkor Magyarországon a társadalmi kohéziót leginkább fenyegető veszély a halmozottan hátrányos szociális helyzetű cigányság leszakadásának, társadalmi kirekesztődésének a veszélye. Bár Magyarországon a franciaországi eseményekhez hasonló súlyosságú rendbontásokra, összetűzésekre nem került sor, a felhalmozódó feszültség jelei időről időre megnyilvánulnak.

Mi a megoldás? Ez a kérdés itt is, ott is felvetődik. És úgy tűnik, hogy a világ modern ipari társadalmi nem takargathatják már túl soká meztelenségüket, vagyis azt,

hogy nem tudtak, és nem tudnak mit kezdeni az etnikai és szociális problémák kibogozhatatlanul egymásba gabalyodott tömegével, ami egyre fojtogatóbban szorul a nyakuk köré. Nem tartható már sokáig fenn az önmagukról kialakított és őrzött kép, mely szerint az ő történelmi útjuk a fejlődés csúcsát jelenti, és mindenki számára kötelező modell. Ezt a felvilágosodás kora óta dédelgetett álmod rég megkérdőjelezi a multikulturalizmus hirdetői, akik a kultúrák egyenrangúságának tételéből kiindulva a sok egymástól eltérő kultúra sajátosságainak megőrzésében, békés egymás mellett élésében vélik felfedezni az üdvözítő megoldást. Az ő elképzeléseik szerint a sajátos identitásukat megőrző etnikai, nemzetiségi, szociális, kulturális és vallási csoportok együtt élése asszimiláció, vagy akár integráció nélkül is megoldhatja a mai feszültségeket.

Megint mások a globalizáció kedvező hatásaiban bízva várták a kibékíthetetlennek tűnő feszültségek feloldását, a konfliktusok békés kezelését, a robbanásveszélyes területi, gazdasági, szociális és egyéb egyenlőtlenségek tűrhetővé mérséklődését. A második évezred utolsó évtizedének és a harmadik évezred első fél évtizedének eseményei eddig sajnálatos módon nem igazolták, inkább cáfolták mind a multikulturalizmus, mind a globalizáció híveinek reményeit.

Az államszocialista birodalmak szétesését követő etnikai alapú véres háborúk, a 2002. szeptember 11-én történt terrorcselekmények a közel-keleti válság elhúzódásával és sok más eseménnyel együtt azt bizonyítják, hogy még hosszú ideig reálisan számolnunk kell az eltérő szociális és kulturális helyzetű csoportok, és mindenekelőtt az eltérő etnikai, nemzetiségi, vallási közösségekhez tartozók közötti konfliktusokkal.

Úgy tűnik, hogy a „világfaluban” közeli kapcsolatba kerülő, naponta érintkező, egymás szomszédságában lakó, egy munkahelyen dolgozó, gyermekeiket egy iskolába járató, de eltérő szociokulturális háttérű emberekre egyelőre nem az egymás megértése iránti vágy, nem az elfogadás, nem a kölcsönösen előnyös megoldások keresése a jellemző. Sőt, ellenkezőleg: a saját csoport és az idegen csoport közötti különbözőség el-túlozása, a saját csoporthoz tartozók pozitívumainak és az idegen csoporthoz tartozók negatívumainak irracionális mértékűvé növelése tekinthető jellemzőnek. A saját érdekek, törekvések érvényesítését csak a másik ellenében, a másik legyőzésével vélik megvalósíthatónak. A saját gondok és nehézségek okát a valós tények helyett a másik csoport, az „idegenek” cselekedeteivel, vagy akár pusztán a jelenlétével hozzák összefüggésbe, s ezzel beindítják a kiszámíthatatlan következményekkel járó bűnbakképzési mechanizmust.

A globalizáció bizonyos külsődlegességeket, fogyasztási szokásokat, divatokat egységesíteni tudott akár világméretben is, de a lényegi különbözőségeket nem szüntette meg, sőt inkább felerősítette. A szegénység, a különféle kívánatos javak hiánya, a jólléttól való megfosztottság sokakban éppen a globalizáció és az azt közvetítő médiumok révén tudatosult. A megfosztottság, a kirekesztettség élménye azáltal vált igazán elviselhetetlenné, hogy a tömegkommunikációs eszközökből áradó információk révén, vagy akár a mindennapi személyes találkozások alkalmával naponta szembesülni kellett, illetve kell a világ napos oldalán élők gazdagságával, jólétével, valós vagy látszólagos elégedettségével.

A nyugati világ, az északi félteke segélyezési akciói, anyagi támogatása, saját civilizációs mintáinak terjesztése nem hozta meg a várt hatást, sőt újabb feszültségeket gerjesztett – ahogy a magyarországi cigányság helyzetét sem tudta érdemben megváltoz-

tatni sem az államszocializmusban biztosított teljes foglalkoztatottság, sem a mai roma-programokra fordított költségvetési keret, az anyagi támogatás.

A kudarcok belátásán túl mit lehet tenni? Fel kell figyelni arra az alapvető változásra, melyet az információs társadalom kialakulása eredményez, és amely egyszerre jelent új veszélyeket és új esélyeket a társadalmi kohézió, a szociális feszültségek enyhítése, a kisebbségi konfliktusok megelőzése szempontjából is. Ma több szó esik a veszélyekről, a kialakuló digitális szakadékról. A halmozottan hátrányos helyzetűek számára a teljes kirekesztődés, a megsemmisülés rémét vetíti előre az a szemlélet, mely szerint azok, akik nincsenek rajta a világhálón, akik kimaradnak az információs társadalom nyújtotta lehetőségekből, a mai világban gyakorlatilag nem léteznek. Ha ebből az aspektusból vizsgáljuk a francia városokban kitört zavargásokat, akkor úgy is értelmezhetjük azokat, hogy a létükben megkérdőjelezett tömegek drasztikus módon jelentkeztek be, és így adtak életjelet magukról.

Az információs társadalom hatása az egyenlőtlenségi rendszerre

Sok szó esik napjainkban arról, hogy világméretű korszakváltás időszakát éljük. Most váltja fel a modern ipari társadalom korát a tudásalapú információs társadalom kora. Ennek a változásnak a jelentősége csak ahhoz hasonlítható, amikor a premodern agrártársadalmat felváltotta a modern ipari társadalom. Az első változást az ipari forradalom idézte elő, melynek jelképe a gőzgép volt. A jelenlegi átalakulást az információs forradalom okozza, melynek jelképe az internet. Tudjuk, hogy a modern ipari társadalom szinte minden vonatkozásában különbözik a modern kor előtti agrártársadalomtól. Ugyanígy a tudásalapú információs társadalom szinte mindenben más, mint az ipari társadalom. A különbség lényege ugyanúgy nem köthető csupán az internethez, miként a modern kor lényege sem a gőzgép.

A korszakváltások során megváltozik a gazdaság szerkezete, az emberi érintkezési viszonyok jellege és a fejlesztési erőforrások mibenléte. A történelem korai időszakában a meghatározó gazdasági ágazat a mezőgazdaság volt. Az emberek közötti kapcsolatok a természet adta közösségekben jöttek létre. Ezekben a közösségekben ugyanazok az emberek alkották a rokonságot, a szomszédságot, a munkahelyi, a vallási és a szabadidős közösséget. Az egyén nagy valószínűséggel egész életét abban a közösségben élte le, amelybe beleszületett. A közösség minden vonatkozásban meghatározta az egyén életét, viselkedését. A modern ipari társadalmakban a meghatározó gazdasági ágazattá az ipar vált. Az emberi kapcsolatok tipikusan mesterséges csoportokban szerveződnek. Ilyen mesterséges szerveződések a gyárak, a hivatalok, az ipari üzemek, a pártok. Megváltozott a lakóközösség. Amíg a premodern társadalmakban az emberek túlnyomó többsége falvakban élt, a modern kor emberei városokban élnek. Az agrártársadalomban az előre pontosan meghatározott tartalmú személyes emberi kapcsolatok domináltak. Az ipari társadalmak jellemzője a tömeglét, a szürke egyformaság, a másokhoz való igazodás feltétlen kényszere, a személyes jelleg leépülése. A premodern agrártársadalmak legfőbb fejlesztési erőforrása az emberek fizikai ereje, az állatok fizikai ereje, vala-

mint a föld volt. Ezeknek az erőforrásoknak a bőséges vagy szűkös voltától függött egy-egy térség, társadalmi csoport vagy éppen család fejlettségi szintje.

A modern ipari társadalmakban a fejlődés meghatározó erőforrásaivá a befektethető materiális tőke és a gépek váltak. A korábban az egyenlőtlenségi rendszerben alul elhelyezkedők hirtelen új esélyeket kaptak, mert többé nem az igavonó állatok mennyisége, a fizikai munkára fogható rabszolgák vagy jobbágyok száma, nem a föld termőképessége határozta meg a fejlődést. A korábban elmaradtak, hátrányos helyzetűek hirtelen előnyös pozícióba kerülhettek, ha időben gépesítették gazdaságukat, ha a rendelkezésükre álló anyagiakat időben elkezdték tőkeként forgatni. Természetesen voltak olyanok is, akik elmulasztottak időben váltani, nem ismerték fel a változás irányát. Ha egy térség, egy társadalmi csoport eleve hátrányos pozícióból indult és lekéste az új korszak startját, nem ismerte fel az új erőforrások jelentőségét, akkor könnyen végérvényesen leszakadhatott, eltűnhetett a történelem porondjáról.

A most kialakuló tudásalapú információs társadalomban a gazdaság meghatározó ágazatává a szolgáltatás válik. Természetesen – ahogy az ipari társadalomban is fennmaradt a mezőgazdaság – az információs társadalomban is szükség van mezőgazdaságra és iparra, csak az arányok tolnak el. A szolgáltatások hagyományos formái, a kereskedelem, a vendéglátás, az idegenforgalom mellett előtérbe kerülnek azok a humán szolgáltatások, amelyek az emberi élet minőségét hivatottak jobbá tenni. Ezek között az egészségfejlesztés körébe sorolhatók az egészséges táplálkozást és a környezet egészségesebbé válását biztosító szolgáltatások, a szabadidős sportok, a rekreációs tevékenységek, valamint a testi, lelki egészség megőrzését, karbantartását és helyreállítását célzó legkülönbözőbb egyéb szolgáltatások.

A tudás, az információk elérhetőségének biztosítására az oktatás hagyományos formái mellett számtalan új szolgáltatás alakul ki, a képességek felismerésre irányuló, a pályaválasztást orientáló szolgáltatásoktól kezdve az élethosszig tartó tanulás legkülönbözőbb formáin át az információk, a digitalizált tudástartalmak elérhetőségét, szelektálását és hasznosítását segítő szolgáltatásokig. A tágran értelmezett kultúra területéhez tartozó pénzügyi, technikai, tömegkommunikációs, szabadidős és közigazgatási szolgáltatások mellett a bűnözést és más deviáns magatartásokat megelőzni hivatott szolgáltatások, a társadalmi kohézió erősítésére, a közösségek fejlesztésére irányuló szolgáltatások, valamint a különböző társadalmi csoportok békés egymás mellett élését, a konfliktusok feloldását támogató szolgáltatások rendkívül széles köre van kibontakozóban. Ezek a szolgáltatások speciális szakértelmet, kompetenciákat igényelnek, a rohamosan növekvő társadalmi szükségletekre figyelemmel nagyon sok ember foglalkoztatását biztosíthatják, és többségükben piaci alapon, vállalkozások formájában nyereségesen valósíthatók meg.

Az emberi kapcsolatok tipikus formájává a hálózat válik. A hálózat az egyenrangú partnerek közötti horizontális kapcsolatrendszer, mely a bizalmon alapul, és amely egymás megértésére, valamint a megegyezésre irányul. A modern ipari társadalmak tömegjellegével, egyformaságával szemben felértékelődik az egyediség, a specialitás, a személyesség. Az agrártársadalomban ezzel szemben egy településnek, egy társadalmi csoportnak, egy családnak és minden egyes egyénnek a neki eleve kijelölt feladatok ellátásával kellett szerepét betöltenie. A modern ipari társadalomban a futószalagon folyó termelés mintájára mindig mindent ugyanúgy kell tenni, ahogy a többiek teszik, azt

kell fogyasztani, amit mások fogyasztanak, úgy kell viselkedni, ahogy azt a külső elvárások, divatok diktálják. Minden és mindenki egyforma, pótolható, helyettesíthető.

A tudásalapú társadalomban felértékelődik az egyediség. Az az érdekes, az a fontos, ami csak azon az egy helyen látható, amit csak az a szolgáltató tud nyújtani, amire csak az az egyetlen ember képes. Mindenki megmutathatja egyedi, megismételhetetlen, pótolhatatlan voltát, azokat a sajátosságait, amelyekkel kizárólag ő rendelkezik. A tudásalapú információs társadalom meghatározó jelentőségű fejlesztési erőforrásai a kulturális tőke és a társadalmi tőke.

Új fejlesztési erőforrások, az információ és a bizalom felértékelődése

A kulturális tőke a tudás, az emberi képességek, készségek, kompetenciák, a mindennapi élet mintázataként értelmezett kultúra. A társadalmi tőke az emberi kapcsolatok hálózata, mindenekelőtt a bizalom. A kulturális tőke és a társadalmi tőke egyenértékű a materiális tőkével. Mindhárom tőkeféleség akkumulálható és konvertálható, azaz kölcsönösen átválthatók egymásra.

A modern ipari társadalom mércéjével mérve minél hátrányosabb helyzetű egy térség, egy társadalmi csoport, egy család, vagy éppen egy egyén, minél szűkösebben áll rendelkezésére a materiális tőke, annál nagyobb szüksége van a változás időben történő felismerésére és saját javára fordítására. A most zajló korszakváltás – éppúgy, mint annak idején az agrártársadalomról az ipari társadalomra történő áttérés – újrarendezi a társadalmi egyenlőtlenségeket, és ezáltal esélyt ad a hátrányok gyors leküzdésére és kedvező helyzet kivívására. Ám ha az előző korszak hátrányaihoz újabb hátrányok kapcsolódnak, akkor a leszakadás, a fejlődésből történő teljes kirekesztődés reális veszéllyé válik.

A társadalmi kohézió erősítése a kapcsolatokat erősítést követeli meg. A társadalmi kapcsolatok szerveződhetnek vertikálisan és horizontálisan. A hálózati típusú kapcsolatok horizontális jellegűek, egyenrangú felek bizalomalapú, megegyezésre és együttműködésre irányuló kapcsolatai. A hagyományosan szerveződő horizontális kapcsolatok mellett az infokommunikációs eszközök kiváló lehetőséget biztosítanak a bizalom alapuló kapcsolatok erősítésére. Az információs társadalomban új technikai és technológiai lehetőségek használhatók fel a kapcsolati hálózatok bővítésére, erősítésére és hasznosítására.

Az új technikák és technológiák megjelenésével, a világháló és más infokommunikációs eszközök révén olyan társadalmi átalakulás zajlik körülöttünk, ami együtt jár a társadalmi egyenlőtlenségek újra rendeződésével. Fennáll annak a veszélye, hogy a korábbi kedvezőtlen strukturális pozíciók újabb hátrányokkal kapcsolódnak össze, és ez tovább súlyosbítja a már ma is depriváltak helyzetét. Ha a sokat emlegetett digitális szakadék a mai halmozottan hátrányos helyzetűek csoportja és a társadalom többsége közé ékelődik, akkor megnő a végleges leszakadás, a teljes kirekesztődés valószínűsége.

Az információs társadalom azonban esélyt nyújt a korábbi hátrányok gyors kompenzálására és a korábbi kedvezőtlen státusz jóval kedvezőbbé tételére. A kedvező irányú változásokhoz először is fel kell ismerni az új lehetőségeket, el kell köteleződni a

megújulás mellett. Tudatosítani kell az új fejlesztési erőforrásokat, ki kell alakítani akkumulálásuk, hasznosításuk és konvertálásuk mechanizmusait. Könnyen lehet, hogy azok a térségek, települések és társadalmi csoportok, amelyek a hagyományos erőforrásokban szűkölködnek, mert kevés a befektethető anyagi tőkéjük, alacsony az egy főre jutó GDP-jük, továbbá nincs magas jövedelmet termelő és megfelelő foglalkoztatást biztosító iparuk, mezőgazdaságuk, kedvezőbb helyzetben vannak az új erőforrások szempontjából. Lehet, hogy bővebben áll rendelkezésükre kulturális és társadalmi tőke, vagy azért, mert megőrizték, vagy pedig időben nekiláttak a felhalmozásának.

Rendkívül fontos feladat, hogy szociológiai kutatások révén minél előbb megtörténjen a rendelkezésre álló erőforrások felmérése, a releváns információk rögzítése és a hasznosítási lehetőségek tudatosítása, valamint a fejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása. A már elvégzett kutatások eredményei biztatóak. Úgy tűnik, hogy a most felértékelődő tényezők egyik legfontosabbika, az egymás iránti bizalom sokkal inkább megőrződött az egyébként hátrányosabb helyzetű csoportokban és lokális közösségekben, településeken, kistérségekben. Különösen fontos ez annak tudatában, hogy például Fukuyama, a *Bizalom* című mű szerzője szerint a volt államszocialista rendszerek legnagyobb deficitje éppen a bizalom területén mutatkozik. Fukuyama részletes gazdasági elemzésekkel támasztja alá, hogy a gazdasági teljesítőképesség legfőbb meghatározójává a bizalom vált. Különös jelentőséggel bír tehát, hogy a tudásalapú információs társadalom fejlesztése a hátrányos helyzetű területeken és csoportokban megvalósuljon.

Tudjuk, hogy ma Magyarországon a korszerű infokommunikációs eszközökhöz való hozzáférés és ezáltal az információkhoz, a korszerű tudáshoz való hozzájutás biztosítása a legfontosabb cél. Ennek a célnak az eléréséhez három feladat megvalósítására van egyidejűleg szükség. Az egyik az internetes hálózat kiépítése és a rácsatlakozást biztosító eszközök további terjedése, vagyis a technikai feltételek megteremtése, az eszközök biztosítása. A másik feladat a digitális írástudás általánossá tétele, a harmadik pedig az infokommunikációs eszközök, különösen az internet használatára való motiváltság erősítése. Ma Magyarországon az internethasználat további elterjedésének egyik legnagyobb akadálya az, hogy az emberek jelentős része nem ismeri fel a digitális írástudás és az internethasználat előnyeit, s ezért nem is törekszik a szükséges készségek elsajátítására, illetve a rákapcsolódásra és a használatra. Ezek a legsürgetőbb feladatok és a legnagyobb esélyt nyújtó feltételek a leghátrányosabb helyzetűek körében is.

Az információs társadalom lehetőségeinek gyakorlati hasznosításai

Mindezek felismerése alapján indult el három évvel ezelőtt a „Digitális Középiszola” modellkísérlete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A kísérlet kezdeményezője az IHM államtitkára, a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékének professzora, Csepeli György volt. A képzés elindítására a Miskolci Egyetem, a Miskolcon működő Földes Ferenc Gimnázium és egy miskolci székhelyű informatikai vállalkozás, az *Innocenter*

Kft. kötött konzorciumi megállapodást. A képzést a megye leghátrányosabb helyzetű településein élő, leghátrányosabb helyzetű emberek számára indították. Az első évfolyam tanulói szinte kizárólag romák, de a második és a harmadik évben indított évfolyamokon is magas az arányuk. A tanulók jelentős része munkanélküli, sokan élnek rossz szociális körülmények között. A Digitális Középiskolának összesen 517 tanulója van.

A gimnáziumi tananyagot a Földes Ferenc Gimnázium tanárai digitalizálták, ők alakították ki az *online* számonkérések és kapcsolattartási formák módszereit, és ők valósítják meg a konkrét képzést. A tanulóknak nem kell a megyeszékhelyre vagy a lakóhelyüktől távol eső más iskolába bejárniuk, ami gyakorlatilag számukra leküzdhetetlen akadályt képezne a tudás megszerzésének, a kulturális tőke akkumulálásának. A megye 11 településén alakították ki azokat az oktatási helyeket, ahol korszerű gépek teszik elérhetővé a tanulók számára a digitalizált tananyagokat. Ezeken az úgynevezett „információs pontokon” mód van arra is, hogy a diákok személyes kapcsolatba kerüljenek a tanulásukat közvetlenül segítő tanárokkal. A Miskolci Egyetem szociológia szakos hallgatói folyamatosan nyomon követik a Digitális Középiskola tanulóinak előrehaladását, és erősítik motivációjukat.

Ez a képzési forma tehát az információs társadalom nyújtotta technikai lehetőségekre épít, felhasználja az internetet és a digitalizált tudástartalmakat, feltételezi és hasznosítja a digitális írástudást. A képzés rendkívül jó hatékonysággal működik. A lemorzsolódási arány nem haladja meg a felnőttek hagyományos esti vagy levelező tagozatos képzésében szokásos lemorzsolódási arányt. Ez a képzési forma az eddigi tapasztalatok alapján alkalmasnak tűnik a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok sikeres képzésére.

A modern társadalmakban Bourdieu és mások kutatásai szerint az oktatási rendszer alapvető funkciója a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése és legitimálása. A hátrányos helyzetű csoportok, és különösen a cigány tanulók oktatása során tapasztalt gyakori kudarcok Magyarországon is annak a jelei, hogy az oktatási rendszer nem esélyeket biztosít a társadalmi felemelkedésre, hanem a szülők társadalmi helyzetét örökíti át szinte automatikusan gyermekeikre. Ez a tényleges funkciója az iskolának, és ezt nem érdemes diszfunkcióként értelmezni. Kezdetben Bourdieu is úgy vélte, hogy azok az iskolák, amelyek nem adnak lehetőséget a gyermekek számára a szüleikénél magasabb státus elérésére, diszfunkcionálisan működnek. Sok-sok empirikus kutatás eredményeinek megismerése után ismerte föl, hogy valójában éppen az egyenlőtlenségek generációk közötti átörökítése a normálfunkció. Ebből az elméleti keretből szemlélve teljesen terméketlen és gyakorlatilag teljesen haszontalan az a vita, mely a cigány tanulók szegregált vagy integrált oktatásáról szól, mert a tanulók iskolai előmenetelét mind a szegregált, mind az integrált oktatás során a legdöntőbb módon szüleik társadalmi státusa határozza meg.

A Digitális Középiskola sajátos, újszerű körülményei között kevéssé hatnak az egyenlőtlenségeket konzerváló, átörökítő mechanizmusok. Ez az oktatási forma alkalmasnak tűnik a valódi esélyteremtésre, a tudás tőkeként történő akkumulálására. Figyelemmel azonban a tanulók hátrányos helyzetére, rendkívül fontos az oktatási program kiegészítése szociális támogatásokkal. A digitális írástudás ezen a téren is jól hasznosítható, mert alkalmas ad egyrészt a tájékozódásra a szociális támogatási for-

mákról, másrészt – az e-közigazgatás terjedése révén – a szociális ügyintézésre is. A munkanélküliek magas aránya szükségessé teszi a gimnáziumi képzés kiegészítését piacképes szakképzéssel, és célszerű speciális foglalkoztatási program kialakítását. A képzés a tanulók többségét alkalmassá teszi olyan helyi „kulcsembert” funkciójának betöltésére, ami részben vezetői, részben segítő-közvetítő mentori, illetve mediátori feladatok ellátását jelentheti. Új típusú szolgáltatások jelenhetnek meg a digitális középiskolások lakóhelyein, közösségeiben, amelyek megsokszorozhatják a képzések kedvező hatásait.

Az ilyen feladatok ellátása, illetve új szolgáltatások működtetése iránti igény már eddig is körvonalazódott. A hagyományos szociális asszisztensi feladatokon kívül ilyen feladatkörrel jár az egészségfejlesztő mentálhigiénikus, a bűnmegelőzési szakember, a közösség-szervező, valamint az infokommunikációs segítő funkciójának betöltése. A hátrányos helyzetű térségekben és a hátrányos helyzetű csoportokban lesz igazán fontos az „információstársadalom-mentor” képesítésű fiatalok alkalmazása. Az erre az új szakmára felkészítő oktatás most kezdődik el Magyarországon.

A tapasztalatok szerint a számítógépek és az internet használatának lehetőségei jó közösség-szervezési alkalmakat jelentenek, és jó lehetőséget biztosítanak a társadalmi kohézió erősítésére. Bűnmegelőzési célú programok monitorozása során tűnt fel az a jelenség, hogy a csellengő fiatalok bevonására a leghatékonyabb módszer ma olyan helyek létesítése, ahol a fiatalok számára biztosítják a számítógép használatát és az ingyenes hozzáférést az internethez. Ha alkalmuk van ennek a szolgáltatásnak a rendszeres igénybevételére, akkor az ott folyó szociális és kulturális programokba is nagy valószínűséggel önként bekapcsolódnak. Elindul a közösségfejlődés, ami már nem valamely deviánsnak minősülő tevékenység köré szerveződik.

A Miskolci Egyetem egy 800 lakosú Borsod-Abaúj-Zemplén megyei községben, Sajópálfalán 5 évvel ezelőtt Társadalomkutató Kihelyezett Központot hozott létre, melynek keretében a faluban élő emberek számára is megnyitották az egyetem ott működő „információs pontját”. A lehetőséggel nemcsak a fiatalok, hanem az idősebb korosztályhoz tartozók is szívesen éltek és élnek ma is. A központban elindított *Egyetemi órák Sajópálfalán* című sorozatot már a regionális televízió is sugározza havonta egy alkalommal, 50 perces adás keretében. Az egyetemi oktatók előadásaikban a régió alapvető gondjaival foglalkoznak, és megkísérlik ilyen módon is bizonyítani, hogy a tudás, az információ a gyakorlatban jól hasznosítható erőforrás, konvertálható tőke. Az előadások szövege és a kapcsolódó anyagok elérhetők az interneten is.

A Miskolci Egyetem tervezi egy olyan Regionális Multimédia Központ létesítését, amely az egyetem kutatóinak informatikai innovációit a gyakorlatban hasznosító digitalizált televízió- és rádióműsorok készítését biztosítaná. Ezek a műsorok tartalmukban erőteljesen támaszkodnának az egyetemen felhalmozódott és naponta újratermelődő tudásra. Ennek a Központnak a részét képeznék az a Regionális Digitális Adattár, amely EU-konform regionális statisztikai rendszer kialakításával, társadalomtudományi kutatásokkal megalapozottan gyűjtené, rendszerezné, digitalizálná és a világhálón hozzáférhetővé tenné a régió kistérségeire, településeire vonatkozó releváns információkat.

Ahhoz, hogy a ma hátrányos helyzetűnek minősülő régiók, települések, társadalmi csoportok ne rekesztődjenek ki végérvényesen a társadalom fejlődéséből és ne ve-

szélyeztessék a többség fejlődését, fel kell használnunk az információs társadalom nyújtotta új lehetőségeket a társadalmi kohézió erősítésében is.

A modern ipari társadalmak fejlődésének mércéje Luhmann rendszerelmélete szerint az autonóm alrendszerek elkülönülésén alapuló hatékonyság. Habermas felhívta a figyelmet arra, hogy a hatékony működésért túl nagy árat kell fizetni. Az egyik ár az életvilág gyarmatosítása, a személyes kapcsolatok széthullása. A másik ár a devianciák megnövekedése. Aki nem felel meg a hatékonyságot biztosító alrendszerek szigorú selekciós mechanizmusának, az deviánsnak minősül, leíródik, selejtként kezelik. Gyógyítják, büntetik, gondoskodnak róla... Az információs társadalom korában azonban az emberi kapcsolatok felértékelődnek, a periférián élők, a deviánssá válás szempontjából veszélyeztetettek új esélyeket kapnak. A fejlődés mércéje az egymás megértésére és a kölcsönös előnyök elérésére irányuló együttműködés.